

лекцій з метою популяризації добродійної діяльності серед громадськості.

Література

1. Аронов Г. Українські благодійники минулого // Вітчизна. – 1999. – № 9-10. – С.105-109.
2. Лазечко П., Лазечко Л. Меценати української культури // Дзвін. – 2003. – №7-9.
3. Нарядьмо А.В. Національні традиції у працях Івана Павловського // Історична пам'ять: Наук. Зб. – Полтава, 1998. – № 1. – С.97-109.
4. Гонюкова Л.В. Спогади Софії Русової // УІЖ. – 1995. – № 5. – С.129-143.
5. ДАДО – Ф. 53. - Оп.1.- Сп.24. - Арк.5.
6. ДАДО – Ф. 53.- Оп.1.- Сп.21.- Арк.14.
7. Тимченко Г. Образ жінки – образ нації // Укр. Культура. – 1997. – №10. – С.36-37.
8. ДАДО – Ф.110.- Оп.1.- Сп.41.- Арк.3-4.
9. Смоляр Л.О. Київське товариство оборони жінок: історія створення та діяльності (1905-1916 рр.) // УІЖ. – 1998. – № 3. – С.92-100.
10. Загребельна Н.І. Внесок громадських організацій і товариств у справу опіки цивільного населення в Україні під час Першої світової війни // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – №5/6 (17/18). – С.46-55.
11. Благотворительные учреждения... М.П. Дегтерева и Приют... Е.И. Дегтеревой за десятилетие 1902-1912 г. – К., - 1913. – С.35.
12. Женщина как залог прочной жизни нации. – СПб., 1896. – 360с.
13. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX - початок XX ст.) // УІЖ. – 2005. – №4. – С.160.
14. Благотворители и меценаты прошлого и настоящего. – М: «Дело и сервис», 2003. – С.18.
15. Русова С. Спомини // За сто літ. – К., 1928. – Кн.2. – С.143-145.
16. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. – К., 1995. – 424с.
17. Дмітрієнко М., Ясь О. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність // Розбудова держави. – 1994. – №6. – С.424.
18. Дмітрієнко М., Ясь О. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність // Розбудова держави. – 1994. – №6. – С.424.

УДК 930.2:314:311.313:94(477.6)

МАТЕРІАЛИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТАТИСТИКИ XVIII-XIX СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ДОНБАСУ

С.О. Стебляк, Г.В. Гедьо

Резюме. Стаття присвячена джерелознавчому аналізу ревізьких «сказок», які зберігаються в фонді Маріупольського повітового казначейства Державного архіву Донецької області та матеріалам Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. У роботі розкриті функції, які виконували ревізькі «сказки» у суспільстві, проаналізовані зміни, що відбувалися у формулярі ревізьких «сказок» та зазначені особливості формуляру Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. і проведено їх текстологічний аналіз. Зазначено, що ці джерела дозволяють не тільки дати оцінку загальної чисельності населення, визначити його соціальну (станову) структуру, але й дають можливість оцінити характер і інтенсивність основних демографічних процесів в окремих регіонах.

Перепис населення - це науково організована операція збору даних про чисельність і склад населення, узагальнення, оцінки, аналізу й публікації демографічних, економічних і соціальних даних про все населення, що проживало на певний момент часу в країні або її чітко обмеженій частині.

Науковий інтерес до обраної теми зумовлюється тим, що ґрунтовне дослідження її дозволить розкрити складний процес вирішення демографічного питання в Російській імперії та безпосередньо і в Україні, котра тоді входила до її складу. Дане дослідження висвітлює як загальні риси стану населення всієї імперії, так і регіональні аспекти тогочасної демографічної ситуації. Останнє є актуальним, оскільки узагальнені пересічні показники по Російській імперії відносно демографічного стану суспільства не відображають повною мірою специфіку цих процесів в регіонах.

На сьогодні є актуальним та необхідним дати джерелознавчу оцінку ревізьких «сказок» як первинного матеріалу ревізій, дані якого згодом узагальнювались на кількох рівнях.

В статті зроблено спробу розглянути ревізьські «сказки» та матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. як джерело з історії Донбасу та визначити їх інформативні можливості.

Одним з найбільш відомих видів матеріалів статистики є списки платників податків, що укладалися у Російській імперії від початку XVIII до другої половини XIX ст. У російській історіографії вони відомі під назвою „ревизские сказки”; українські науковці переважно перекладають цей термін як „ревізійні списки” або „ревізькі реєстри”.

У 1718 р. Петро I поклав початок проведенню загальнодержавних переписів населення – ревізій, головним завданням яких було визначення чисельності податного населення та напрямків проведення

фіскальної політики. У Російській імперії основним джерелом наповнення державного бюджету були податки, сплачувані селянством – головним податним станом. Саме тому для держави було важливо знати чисельність населення (в першу чергу податних станів та груп), його зміни та причини цих змін.

Загалом по всій імперії було проведено 10 ревізій: перша – 1718-1727 рр., друга – 1743-1747 рр., третя – 1761-1767 рр., четверта – 1781-1782 рр., п'ята – 1794-1795 рр., шоста – 1811 р., сьома – 1815 р., восьма – 1833 р., дев'ята – 1850 р., десята – 1857-1858 роки. Результатом їх проведення став значний комплекс документів, які містять багату інформацію щодо складу та чисельності населення як Російської імперії, так і Донбасу, зокрема.

Матеріали ревізій складаються не лише з ревізьких «сказок». Окрім них, до цього комплексу документів входили: 1) відомості, які склалися на основі «сказок» по повітах; 2) перелічні відомості; 3) окладні книги; 4) генеральні таблиці.

Формуляр складання ревізької «сказки» оформився не відразу. Єдина форма ревізької «сказки», яка б охоплювала все податне населення не була складена при проведенні першої ревізії. Проте В. Кабузан зазначає, що зразки «сказок», які подавали представники різних станів під час першої ревізії, мають багато спільного [1].

При проведенні другої ревізії був використаний формуляр «сказки», що стихійно склався під час першої. Він мав такі основні частини: 1) вступ, в якому у більш-менш однаковій формі вказувалася причина складання «сказки»; 2) текст «сказки» з відомостями про населення чоловічої статі – прізвище, ім'я, по батькові, станова приналежність, місце проживання, вік; іноді зазначалася національність та рід занять; 3) заключна частина, в якій підтверджувалася достовірність наведених у «сказке» відомостей та згода нести відповідальність за можливе приховання душ.

Отже, відомості «сказок» першої та другої ревізії дають можливість визначити: прізвище, ім'я, по батькові, вік, станову приналежність та місце проживання на час проведення ревізії; кількість у сім'ї дітей чоловічої статі, родичів та «роботних людей» та їх прізвище, ім'я, по батькові, вік та станову приналежність. Також вказувався розмір сплачуваних населенням податків. Оскільки в цей час не було єдиного формуляру «сказки», зустрічаються також відомості про майновий стан, рід занять та національність записаних до ревізії [5].

Починаючи з третьої ревізії вводиться друкована форма «сказки». Вона також має три основні частини - вступ, де вказувалася причина складання «сказки» та готовність нести відповідальність у випадку приховування душ; текст «сказки», де містяться відомості про всі душі чоловічої і жіночої статі – прізвище, ім'я, по батькові, вік, станова приналежність, місце проживання; заключна частина, де зазначалася загальна чисельність записаних по ревізії, кількість новонароджених, вибулих тощо.

Такий формуляр зберігся і під час проведення 4-ї та 5-ї ревізії. Відмінність його була тільки в тому, що жіноче населення було виокремлене у три спеціальні графи, що відповідали графам про чоловіче населення. Шоста ревізія складалася за таким же формуляром, але вона врахувала лише чоловіче населення. Слід згадати й про те, що «новонароджені» під час цієї ревізії записувалися не у третю графу, а в першу – «по последней ревизии состояли». Формуляри «сказки», відомості (складалася на повіт) та перелічної відомості додавалися до маніфесту про проведення ревізії, прийнятого 18 травня 1811 р. В маніфесті доволі детально регулювався процес її проведення [1].

Формуляри «сказок» для запису жіночого та чоловічого населення мали суттєві відмінності. Для запису до «сказок» жінок відводилася права половина «сказки». Аркуш був поділений вже не на п'ять стовпчиків, як у випадку з чоловічим населенням, а на чотири: 1) порядковий номер запису родини 2) графа для запису прізвища та імені, 3) графа «Во временной отлучке. С котораго времени» та 4) «Ныне на лицо. Лета». Відповідно «сказка» містила відомості про ім'я жінки, яка записана до ревізії, її вік, соціальний стан (за даними її чоловіка) та загальну чисельність жіночого населення селища. В якості виключень, ніж стійкої тенденції, вказуються дані про втечі жінок. Загалом у ревізьких «сказках» про жіноче населення міститься значно менше відомостей, ніж про чоловіче.

Можна говорити про те, що формуляр ревізьких «сказок» зазнавав змін протягом усього часу проведення ревізій, тобто з 1718 по 1858 роки. Зміни зберігали тенденцію до уніфікації форми «сказок» та чіткості й спрощення отримуваної інформації. З шостої ревізії зазначалися імена осіб, їх вік, станова приналежність, час та напрямки переселення (звідки і куди), дані про розмір податків та тих, хто вибув з ревізії із зазначенням причини: «умер в ... году», «отдан в рекруты в ... году», «переселился в село ... в ... году» тощо.

Особливу увагу слід приділити питанню про достовірність відомостей, що містяться в ревізьких «сказках» та інших матеріалах ревізького обліку населення. Цілком природно, що держава прагнула максимально збільшити кількість оподатковуваних «душ». Як правило, серйозні спотворення можуть міститися в інформації про чисельність населення, що враховується тільки для обліку (наприклад, жіночого населення) і не зобов'язано платити податки. В обліку даної категорії населення ніхто не був зацікавлений, тому іноді він проводився непослідовно і недбало.

На теренах, де ревізький облік існував раніше, форми таблиці мали відображати зміни стану населення порівняно з попередніми переписами. Напроти кожного імені розміщувалися три графи: «По последней ревизии в подушный оклад написаны были», «Из того числа после ревизии донныне разными случаи выбыли», «Ныне на лицо с прибылыми и вновь рожденными». У першій та останній графах зазначався вік особи на минулу ревізію та нинішній, а середня відбивала причини зміни його стану: «Умре в таком-то году», «Выбыл». Таким чином не лише проводився облік населення, а й велося спостереження за його міграцією, змінами соціального стану, забезпечувалися умови для максимально легкої перевірки правдивості записів [4].

Зазначимо, що вік особи є найбільш недостовірним пунктом ревізських „сказок”. Він фіксувався з точністю до року, а в деяких випадках (переважно малолітніх дітей) - до місяця. Однак зіставлення його зі свідченнями інших облікових документів (в першу чергу - метричних книг), вказує на систематичне спотворення вікового показника. Отже, ще однією причиною хронологічної неточності ревізійних записів може бути поспіх переписувачів і небажання заглиблюватися у деталі.

Ревізія як процес складалася з декількох етапів, на кожному з яких виникали особливі види документів. Ревізські „сказки” є первинними матеріалами ревізії, відомості яких на наступних етапах узагальнюються і структуруються, а також піддаються подальшій обробці і ретельній перевірці. Хоча за 139 років функціонування система ревізійних переписів в основному залишалася сталою, вона переживала постійні дрібні вдосконалення, корегування, уточнення і, відтак, реформування. До восьмої ревізії переписні роботи очолювалися Сенатом, пізніше - Міністерством фінансів [4].

Крім того, слід враховувати, що ревізії проводилися не на всій території імперії. Населення України вперше було враховано в Росії під час проведення четвертої ревізії, яка проходила під наглядом Сенату. При цьому приймання ревізських „сказок” було покладено на городничих, нижні земські суди, казенні палати та казначейства. Починаючи від шостої ревізії, нагляд за збиранням та перевіркою „сказок” покладался на повітові ревізські комісії. Отримавши у своє розпорядження перші екземпляри переписів, комісії укладали відомості, що містили чотири позиції: 1. порядковий № списку; 2. назви населених пунктів; 3. власників і вільних людей, якщо вони самі подавали „сказку”; нарешті - 4. чисельність душ чоловічої та жіночої статі. Отже, уже на етапі роботи повітової комісії свідчення первинних ревізійних документів узагальнювалися. Ревізські „сказки” подавалися до місцевих органів влади (волосні правління, ратуші, потім міські думи), де складалися перелікові відомості - перший етап узагальнення даних ревізських сказок в масштабах повіту, провінції і губернії, що містять порівняння даних поточної ревізії з вже перевіреними даними попередньої. На момент повного закінчення ревізії складалися генеральні таблиці, а з четвертої ревізії (1782 р.) починають складатися окладні книги - загальноросійські зведені матеріали ревізії, призначені тільки для розрахунку податних зборів (тому в них відсутні відомості про жіноче населення і зіставлення з попередніми ревізіями) [3].

Ревізські «сказки» відбивають природній приріст населення завдяки тому, що в документах зазначалися «новонароджені» чоловіки – всі ті, хто народився у період між ревізіями. Оскільки такі відомості про жінок відсутні, отримати дані щодо жіночої народжуваності можна на основі зазначеного віку жінки. Щодо чоловічого населення можливо також визначити рівень смертності, оскільки такі дані у «сказках» є.

У ревізських «сказках» 1811 та 1816 рр. зазначалася станова приналежність населення. Тому є можливим визначення його якісного складу та особливостей оподаткування. У «сказках» 1835 р. перепис відбувався вже без поділу населення на групи – селяни зазначаються під загальною назвою «поселяне», або «казенные поселяне», та «поселянки». Дуже рідко в цей час зустрічаються свідчення про «малороссийских козаков» та «отставных солдат». У ревізських «сказках» 1811 р. зазначається також рівень оподаткування різних груп державних селян [4].

Загалом у «сказках» окремо чи разом вказуються такі групи державних селян: малоросійські козаки, військові поселяни, військові обивателі, відставні солдати, козацькі під сусідки, державні селяни, які іноді зазначаються як «короннопосполиті» (у кількох ревізських «сказках» ці дві групи згадуються одночасно та разом); монастирські селяни, казенні селяни, економічні селяни, однодворці.

Ревізські „сказки” населення Катеринославської губернії зберігаються у фондах Маріупольського повітового казначейства Держархіву Донецької області та Олександрівського повітового казначейства Держархіву Запорізької області.

В фонді Маріупольського повітового казначейства Держархіву Донецької області (Ф. 131) в 73 справах зберігаються ревізські „сказки” п'яти ревізій (1811, 1816, 1835, 1850, 1857 рр.).

Слід зазначити, що дані шостої ревізії збереглися в дуже поганому стані. За 1811-1812 рр. відсутні навіть зведені відомості по населених пунктах. Наявність у ревізії 1811 р. відомостей про кількість населення за попередньою ревізією надає можливість реконструкції відомостей 1795 р.

Багато документів VII ревізії, яка складалася через п'ять років після попередньої внаслідок значних демографічних змін, спричинених Вітчизняною війною 1812 р., збереглися лише частково. Збереженість матеріалів VIII ревізії, яка проводилася у 1835 р., ще гірша ніж за попередню.

У 1850 р. був проведений IX народний перепис населення. За цією ревізією збереглися ревізські матеріали восьми поселень Маріупольського повіту, а саме: Нова Каракуба, Велика Янісоль, Мангуш, Велика Каракуба, Бешево, Темрюк, Захарєвка, Новопетрівка [10].

Наприкінці XIX ст. влада неодноразово наголошувала, що виключно загальноросійський перепис, проведений на науковій основі, допоможе об'єктивно визначити загальну чисельність населення й провести його докладний статистичний аналіз. Перепис став єдиним досвідом організації настільки масштабного демографічного й етнічного дослідження Російської імперії в цілому й українських губерній, що входили до її складу зокрема.

5 червня 1895 р. імператор Микола II затвердив Положення про перший загальний перепис населення Російської імперії. В цьому положенні зазначалося, що перепис «есть дело для России совершенно новое, никогда в ней до сих пор не бывалое. Перепись эта будет состоять в том, что будут пересчитаны поодиночке все жители государства для того, чтобы Правительство могло знать верные числа или счет населения как во

всем государстве, так и в каждой отдельной губернии, в каждом уезде, в каждой волости, селении и усадьбе» [7].

9 лютого (28 січня за старим стилем) 1897 р. було проведено перший і єдиний Загальний перепис населення Російської імперії. Ініціатором його був видатний російський вчений Петро Петрович Семенов-Тян-Шанський.

Перепис проводився в два етапи: на першому (підготовчому, грудень 1896 – січень 1897 р.) рахівники (для проведення перепису по всій країні було залучено понад 135 тис. рахівників, загалом це були освідченні солдати, вчителі та священники) обходили господарства і заповнювали переписні листи, котрі потім переглядалися завідуючими переписними дільницями; на другому етапі рахівники одночасно знову відвідували господарства, перевіряли та при необхідності корегували дані першого опитування.

Технічно перепис будувався по системі списків. Кожен список складався на господарство і мав вигляд листка паперу, дещо збільшеного формату до так званого переписного листа. Переписний лист - це спеціальний бланк для запису відповідей на зазначені в ньому запитання програми перепису населення.

На зовнішньому його боці вписувалася адресна частина. Внутрішня частина листа відводилася характеристиці кожного окремого господарства або родини. Для проведення перепису було підготовлено переписні листи трьох форм: А - для селянських господарств і сільських общин, Б - для поміщицьких та приватних господарств, приватних будинків й дворів усередині общини, В - для міських жителів [6].

Одиницею спостереження було господарство. Саме на нього і складався переписний лист, до якого входило 14 пунктів. У бланках повинно було вказуватися місцезнаходження господарства - губернія (область), місто (передмістя або село), ділянка (квартал), вулиця, № будинку (для міст). Також визначалося з якого матеріалу збудоване житло, дах, скільки у будинку приміщень. Враховувалася кількість зайнятих і вільних квартир або кімнат (для міських помешкань). У формулярах зазначалося, що всі ці відомості належать до цілого дворового місця або будинку.[8]

Зовнішній бік форми А мав назву переписної дільниці, волості, села, ім'я, по батькові, прізвище господаря двору, живе господар у власному помешканні чи у чужому. Далі у формі таблиці вказувалися відомості про кількість помешкань із зазначенням матеріалу, з якого вони побудовані й чим вкриті.

Ті ж самі питання були на зовнішньому боці форми Б, вони стосувалися характеристики населеного пункту. У формі В фіксувалася відмітка про кількість квартир у кожному будинку.

Кожен листок був розрахований на фіксацію відомостей про 10 осіб у сільській місцевості і 8 - у містах. Внутрішній бік переписного листа містив наступні питання [7]:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Стать.
2. Відношення до голови господарства чи голови родини.
4. Вік.
5. Сімейний стан.
6. Суспільна верства, суспільний стан, звання.
7. Місце народження.
8. Місце реєстрації.
9. Місце проживання.
10. Відмітка про присутність, тимчасову відсутність або тимчасове перебування.
11. Віросповідання.
12. Рідна мова.
13. Грамотність і освіта.
14. Заняття, ремесло, промисел, посада або служба (з визначенням основного виду заняття й другорядних).

Існували чіткі інструкції щодо заповнення переписних листів.

У переписний лист необхідно було вносити:

1. Усіх осіб, які знаходилися у певному господарстві або квартирі. Тобто всіх тих, хто ночував напередодні дня проведення перепису, тих, хто прибув до помешкання вранці, незалежно від того, постійно вони проживають у означеному місці чи знаходяться тимчасово. Вважалися присутніми й ті, хто вночі знаходився на чергуванні, роботі, у відрядженні. Виключенням вважалися лише солдати, які знаходилися на постой.

2. Усіх осіб, які належали до господарства чи були зареєстровані у квартирі, але тимчасово були відсутні. Рахівникам заборонялося вносити до переписного листа членів родини, які у зв'язку зі службою, навчанням тощо мешкали в іншому місці. Якщо такі особи на момент перепису перебували у родині, їх фіксували як присутніх тимчасово.

Правилами передбачалося, що переписні листи повинні бути заповнені до ранку того дня, коли заплановано проведення перепису. З ранку бланки повинні перевірятися лічильниками. З формуляру викреслювалися ті, хто помер або вибув. До нього записувалися ті, хто народився або прибув. Також вносилися зміни у характеристики особистого та соціального плану, якщо за час проведення перепису особа одружилася, розлучилася або овдовіла. Зазначалося, що писати потрібно чітко, окремо про кожен особу, щоб запис вмістився до відповідної клітинки у графі.

Програма перепису, а отже й структура переписного листа, мала суттєві недоліки. Був відсутній пункт про національну приналежність, хоча під час підрахунку результатів вона визначалася. Питання про національну приналежність було замінене питанням про рідну мову, що призвело у результаті до статистичного збільшення основних народів імперії, оскільки рідною мовою часто вважали ту, якою користувалися у повсякденному житті. У переписному листі кожна мова позначалася певними літерами: російська - "Р", малоросійська (українська) - "М.Р.". Назви інших мов так само могли визначитися скорочено. Вадодою цієї системи була відсутність єдиних вимог до позначення інших мов. У різних переписувачів скорочення були різними, що викликало певні труднощі під час визначення національного складу населення [7].

Нечітке формулювання питання про освіту в переписному листі дозволило визначити лише рівень грамотності й не вдалося визначити структуру населення за освітою.

У переписному листі недостатньо місця було відведено для відповіді на питання про заняття опитуваних, тому відповіді були неповними й у підсумкових матеріалах ці дані не підлягали розробці.

Документи доносять відомості, що були також і свідомо неправдиві відповіді. Це стосувалося інформації про заняття опитуваних. Люди боялися додаткового оподаткування, тому намагалися не давати відомостей про важливість того або іншого основного чи додаткового виду діяльності. Інколи намагалися приховати зайняття землеробством, інколи - промислами, інколи - торгівлею. Можна припустити, що рахівники, які були представниками місцевого населення, добре знали реальний стан справ, але відомостей про те, чи виправляли вони наперед неправдиві відповіді, не збереглося. Можливо, рахівники мирилися навіть з обманом, розуміючи причини, які спонукали на це опитуваних. Але оскільки жодних інструкцій з цього приводу не існувало, то кожен рахівник діяв на свій розсуд, хоча їх робота неодноразово перевірялася повітовою та губернською адміністрацією, переписними комісіями.

За результатами перепису чисельність населення Російської імперії становила 129,9 млн. чоловік. В європейській частині Росії проживало 48558,7 тис. великоросів, 20414,8 тис. малоросів, 5823 тис. білоросів, 1109,9 тис. поляків та інші народи.

Згідно з переписом населення 1987 року в Катеринославській губернії мешкало 2 113 674 осіб. Найбільше людей мешкало в Катеринославському та Бахмутському повітах, відповідно 357 207 та 332 478 осіб, а найменше людей мешкало в Слово'яносербському повіті – 174 753 особи.

За розподіленням за статевою ознакою Катеринославська губернія являла собою виключення з європейських губерній Російської імперії, тому що в ній спостерігалася чисельна перевага чоловіків над жінками. Наприклад, в місті Катеринославі на 1000 чоловіків припадало 857 жінок. Така статева перевага спостерігалася в усіх вікових категоріях, але починаючи з 50-літнього віку жінки починають переважати чоловіків.[9]

Склад населення Катеринославської губернії за рідною мовою, був дуже різноманітним, що виділяє дану губернію з поміж усіх інших. Так переписом зареєстровано 45 різних мов та діалектів. Саме за рідною мовою визначають національний склад регіону. При розгляді таких даних можна зробити висновок – головну частину населення становили «малороси» (69,90%), на другому місці «великороси» (17,27%), а далі стоять такі народи, як євреї (4,69%), німці (3,83%) та греки (2,31%).

За кількістю іноземних підданих Катеринославська губернія займала одне з перших місць з поміж інших європейських губерній. Загалом іноземців нараховується 13 617 осіб, з них 7 374 чоловіків та 6 243 жінок, що в свою чергу складає приблизно 0,65% всього населення.

Що стосується станової характеристики населення губернії, то слід зазначити, що 87,40% населення становлять селяни, з інших же станів, лише міщани мають деяке значення – 9,87%.

Катеринославська губернія повною мірою може вважатися однією з найбільш промислових губерній Росії. Землеробський характер зберегли лише два повіти – Верхньодніпровський та Новомосковський. Промисловими вважаються Бахмутський та Катеринославський повіти. В цих повітах більше ста тисяч чоловіків жило за рахунок добування вугілля, виплавки та обробки металів.[9]

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що обліково-статистичні документи у вигляді ревізьких „сказок” фіксували інформацію мікро-історичного масштабу і виступають цінним джерелом для багатьох галузей історичної науки: історичної демографії, соціальної історії тощо. Навіть при первинному знайомстві з матеріалами ревізького обліку виявляється суворе дотримання переписувачами всіх інструкцій, відладжений механізм проведення переписів (суворий контроль даних при свідках, проведення додаткових ревізій), як наслідок цього - точний облік податного населення. Необхідно враховувати, що при загальній неписьменності населення і низькому рівні адміністративного апарату найбільш грамотними людьми на місцях були писарі, дяки, що служили у повітових казначействах, тобто безпосередні укладачі ревізьких „сказок”. Таким чином, ми бачимо, що надійність механізму проведення ревізій зробила можливим отримати доволі достовірне і повне джерело [2].

Винятково важливим є й те, що аналіз ревізьких „сказок” дозволяє почерпнути необхідну інформацію для генеалогічного дослідження: імена, дати народження і смерті, відомості про соціальний статус і сімейний стан, а також ряд додаткових відомостей про предків. Вивчення за ревізькими „сказками” особливостей сімейної структури і їх взаємозв'язку з різними етнічними характеристиками допоможе нам глибше зрозуміти демографічну ситуацію в регіоні. Важливе значення при цьому має вивчення етнічно змішаних шлюбів, як одного з чинників процесу асиміляції і виявлення їх впливу на зміну чисельності окремих етносів. Для доповнення відомостей, що надаються ревізькими „сказками”, часто використовуються інші документи

церковного і адміністративно-поліцейського обліку населення. Проте в більшості випадків ревізські „сказки” залишаються єдиним і самим інформативним, найзначнішим джерелом демографічної статистики [4].

Переписні листи Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. можуть слугувати джерелом дослідження програми перепису, а також основою наукових досліджень з визначення чисельності населення, його етнічного та соціального складу. За допомогою переписних листів можна дослідити рівень освіти та належність до тієї чи іншої конфесії населення дев'яти українських губерній, що входили до складу Російської імперії. Але зважаючи на вище зазначені недоліки, до інформації, що подається переписними листами, слід ставитися критично, особливо в частині визначення етнічного складу населення України та його мовної належності.

Література

1. Кабузан В.М. Народы России в первой половине XIX в. Численность и этнический состав. – М., 1992. – 249 с.
2. Бойко А.В. Окладні книги Катеринославського намісництва за 1782-1788 роки // Південна Україна XVIII-XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Вип. 7. – Запоріжжя, 2003. – С. 157-163
3. Ликова В.В. Ревізські «сказки» як джерело до соціально-економічної історії південної України першої половини XIX століття (1795-1835 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. XXI. – С. 345-351
4. Гедьо А.В. Матеріали ревізійного перепису населення як джерело з історії іноземних колоністів Донбасу (за матеріалами державного архіву Донецької області) // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 17/18 / Гол. ред. З.Г. Лихолобова. – Донецьк, 2009. – С. 340-348.
5. Гончарова Н. Ревізські «сказки» грецьких поселень // Запорізькі студії. З історії греків Півдня України XVIII-XX ст.: Наук.-поп. вид. / Авт.–упоряд.: О.Г. Величко, В.О. Бондар, Н.О. Гончарова. - Запоріжжя, 2003. – С. 8-15.
6. Іванюк. О.Л. Переписний лист як джерело вивчення Першого Загальноросійського перепису населення 1897 р. // Сумська старовина., 2008, № 24. –С. 187 - 194
7. Стебляк С. О. Матеріали Першого Всеросійського перепису 1897 року, як історичне джерело // Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Українська державність» (16-17 листопада 2010 р., Маріуполь). – Маріуполь, 2010.- С. 72 – 74.
8. Кеппен П. О народных переписях в России // Записки Русского географического общества. По отделению статистики. – Т. VI. – СПб., 1889.- С. 15-26.
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. // Издание центрального статистического комитета министерства внутренних дел/ под ред. Тройницкаго Н. А. – СПб., 1904. - С. 3-14.
10. Держархів Донецької області. - Ф. 113, оп. 1. - Спр. 78. - Арк. 84-124.

УДК 930.2 (477.6)

ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ ДЕГТЯРЬОВ: ОСОБА У ВЛАДІ

О.І. Федюн, Н.Р. Темірова

Резюме. У даній роботі розглядається постать В.І.Дегтярьова та його внесок у розвиток Донбасу. У статті на прикладі Володимира Івановича показана роль особистості у розвитку історичного процесу. У ході дослідження застосовані спеціальні історичні методи – проблемно-хронологічний, історико-антропологічний, історико-порівняльний, та загальнонаукові – емпіричний, логічний, аналітико-синтетичний. Очільника донецького обкому партії представлено як особистість вольову, незалежну, неупереджену, яка проводила самостійну політику, часто відмінну від політики керівників Центру. Завдяки Володимирі Івановичу, Донбас не тільки став «промисловим серцем» СРСР, а й став одним з найкрасивіших промислових міст світу. За це В.І.Дегтярьов назавжди залишився у пам'яті донеччан.

Ключові слова: В.І.Дегтярьов, Донбас, промисловість.

Видатні особистості – це люди, які виявили свої найкращі якості, краще за інших зрозуміли і втілили потреби свого суспільства. Вони увійшли в історію як герої, мученики, полководці, політичні і культурні діячі. Видатні особистості можуть мати як національний, так і регіональний вимір. Але роль останніх не менша. На сьогоднішній день актуальною є проблема абсолютизації історичних закономірностей. Нажаль, ми захопилися вивченням глобальних історичних явищ і зовсім забули про людей, які створюють історію.

Донецький обком партії протягом 1932 – 1991 рр. очолювали в різні роки 17 перших секретарів. Найяскравіший з них – Володимир Іванович Дегтярьов. Саме з ним прийнято пов'язувати «золоті» часи Донбасу.

Праці, присвячені постаті В.Дегтярьова переважно публіцистичного характеру. Це роботи Д.Кирдоди, І.Зоца, М.С.Сургая та інших [1]. Виняток становить праця Л. Мазитової «В.Дегтярев. Личность на фоне эпохи», яка має науковий вимір [2]. У всіх цих працях постать, яка досліджується, представлена фрагментарно. Мета